

Gerard Visser

Bewonen wat je overkomt

Dagboek 1979–1989

Uitgeverij Van Oorschot
Amsterdam

voor Noor

SCHREIB DICH NICHT

zwischen die Welten,
komm auf gegen
der Bedeutungen Vielfalt,
vertrau der Tränenspur
und lerne leben.

(Paul Celan, 12 juli 1966)

Voorwoord

Het leven vormt een weefsel dat uit vele draden bestaat. Een dagboek kan zich op enkele daarvan concentreren en ervoor zorgen dat ze niet breken of uit het geheugen verdwijnen. Het volgt ze en laat ze oplichten. Misschien is dat wel de belangrijkste bestaansreden ervan. Maar dit dagboek zou nooit zijn gepubliceerd, het zou er althans in deze vorm nooit zijn geweest, als één van die draden niet het leven van Noortje betrof, ons eerste kind, ons zorgvolle leven met haar.

We vallen binnen in een dagboek dat ik vanaf begin jaren zeventig begon bij te houden. Noortje werd op 12 oktober 1980 geboren. Vandaar de keuze om de selectie van aantekeningen ruim een jaar daarvoor, in de zomer van 1979, te laten beginnen. Wat ging daaraan vooraf? Aan een verblijf op kamers in Amsterdam, waar ik sinds 1968 woonde, komt een eind, wanneer ik in juli 1973 trouw met mijn jeugdliefde Riet. Dankzij haar baan als kleuterleidster op een school in de nieuwbouwwijk Plan Zuid in mijn geboortedorp Bovenkarspel hebben we van de gemeente daar een huurwoning toegewezen gekregen. In 1976 wordt Riet hoofdleidster van de kleuterafdeling van basisschool De Dubbeldekker in de in aanbouw zijnde nieuwe wijk Oostersluis in Grootebroek. Ik heb op dat moment mijn studie Politieke en Sociale Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam voltooid en begin na de afronding van een zogenaamd Inhaalprogramma in het studiejaar 1976-1977 aan de doctoraalstudie wijsbegeerte aan de Centrale Interfaculteit van dezelfde universiteit. In het studiejaar 1978-1979 krijg ik daar mijn eerste onderwijservaring als kandidaat-assistent bij Maarten van Nierop: het leiden van een werkgroep tekstlezen bij zijn college over de geschiedenis van de filosofie van de negentiende eeuw. Als het dagboek begint is die aanstelling geëindigd en probeer ik na de vakantie de draad weer op te pakken van de eindscriptie waar ik aan werk, zoals ook Riet weer aan een nieuw schooljaar met de kleuters begint.

Filosofie en leven zijn idealiter innig verbonden. Filosofie biedt de mogelijkheid om onbevangen op het leven te reflecteren, maar omgekeerd kan niets de filosofie zo beproeven en inspireren als het leven zelf. Dit boek leert niet hoe de lezer moet leven. Het is geen filosofie van de levenskunst. Het is het dagboek van een filosoof in wording, die wordt geconfronteerd met een beproeving. Wel is mijn filosofische interesse van meet af aan existentieel van aard, waardoor leven en filosofie elkaar niet onverschillig kunnen blijven. Een voorbeeld is het motief van de stemming. Het staat al centraal in mijn scriptie, ik onderzoek het naderhand ook in mijn proefschrift over Nietzsche en Heidegger, dat ik tussen 1983 en 1987 schrijf. Maar als dat gebeurt, is dat niet alleen te danken aan Heidegger, die mij het unieke van het fenomeen van de stemming heeft onthuld, maar eveneens aan onze worsteling met Noortjes invaliditeit. Zo moest ik mij afvragen: is haar stemming, haar gemoedstoestand, niet veel belangrijker dan een beetje ‘functieverbetering’? Maar ook wordt duidelijk hoe vruchteloos zo’n vraag blijft tegenover datgene wat er gebeurt. Want is zij inderdaad spastisch, slachtoffer van een hersenbeschadiging, zoals in 1981 de diagnose in het ziekenhuis luidt? Of is er iets anders aan de hand?

Eigenlijk registreer ik alleen. En is dat het niet ook wat een dagboek doorgaans doet? In de poging Noortje te helpen worden we teruggedreven en groeit de verwarring. Het dagboek leert hoe ook die ervaring zich bij mij in twee motieven concentreert waarin leven en filosofie verbonden raken: gelatenheid en waarheid. Ik hecht aan deze definitie van de levensfilosoof Wilhelm Dilthey: ‘Filosofie is de bezinning van de geest op al zijn verhoudingswijzen, tot op de laatste vooronderstellingen ervan.’ Sinds 2000 werk ik aan een wijsgerige trilogie over de levenshouding van gelatenheid. Het woord werd eind dertiende eeuw gevormd door Meister Eckhart: *gelâzenheit*. Heidegger is van oordeel dat wij in de volledig technisch georganiseerde wereld die ons wacht alleen zullen kunnen overleven bij gratie van een houding van *Gelassenheit*. Het woord gelatenheid ontbreekt nog in de index van mijn proefschrift, maar het dagboek bevat aantekeningen waarin de wijze waarop ik het tegenwoordig versta al in de kiem aanwezig is, niet als berusting, maar als *kunnen laten zijn* of *kunnen laten gebeuren*. Als Noortje ons ergens om vroeg, dan was dat het. Dilthey spreekt van laatste vooronderstellingen. De blijvende mogelijkheid van waarheid, van al is het maar de kleinste ver-

heldering, is zo'n voorwaarde. Veelzeggend is deze aantekening uit 1986, een reflectie op het absolute dieptepunt in onze zoektocht: 'De werkelijkheid heeft mij de waarheid afgeleerd.' Die ervaring leert niet dat er geen waarheid bestaat, maar dat wij haar niet hoog genoeg kunnen achten.

Het is een ongeschreven wet dat in de filosofie, net als in de wetenschap, de biografie non-existent blijft. In mijn werk heb ik nooit naar de existentiële achtergrond van mijn filosofische weg verwezen, tot de heruitgave van mijn proefschrift in 2023. Ik schreef daar een Nawoord voor, dat ik aldus besluit: 'Ik wenste in het boek ruimte te creëren voor iemand die gedoemd was niet te kunnen functioneren zoals alle anderen, iemand die de droom van Artaud kon delen en die me zo na stond dat ik, als ik vastzat, maar aan haar hoefde te denken en ik wist weer waar het me om ging.' Antonin Artaud zag een wereld die alles verslindt. Hij droomde van een orgaanloos lichaam, een lichaam zonder grijp-handen en voeten die vertrappen.

Ik dacht overigens in mijn studiejaren nog niet of nauwelijks aan een universitaire loopbaan. In 1976 had ik mijn lesbevoegdheid maatschappijleer gehaald, om in elk geval in het middelbaar onderwijs te kunnen werken. Werd mij naderhand gevraagd waarom ik filosofie was gaan studeren, dan gaf ik daar twee antwoorden op. Er waren voor mij in mijn eerste studie fundamentele vragen ten aanzien van het marxisme gerezen, zoals uit mijn eindschrijving voor filosofie blijkt. Maar ik wilde in wezen nog iets anders. Veelal gaat filosofie door voor de dienstmaagd van de wetenschap. Ik hoopte daarentegen aan de andere kant van de filosofie de kunst te bereiken, ten einde filosofie te kunnen beoefenen in samenspraak met de kunsten

Het dagboek laat zien hoe mijn fascinatie aanvankelijk nog sterk naar literair proza uitgaat. De filosoof gaat vergezeld van de schrijver, die het liefst in het huis van de verbeelding woont. Beiden koesteren de schrijftafel. Maar weldra verandert het dagboek in het verhaal van een leven dat twee mensen overrompelt. Als een aantekening Riet betrof richtte ik mij steeds al tot haar, maar na de geboorte van Noortje sprak het helemaal vanzelf dat Riet in mijn dagboek alleen in de tweede persoonsvorm aanwezig zou zijn. Ik had dat voor de publicatie kunnen wijzigen, maar dan zou er iets eigens van dit dagboek verloren gaan. Liever laat ik de lezer in onze verbondenheid delen.

Het oorspronkelijke dagboek bevat veel filosofie. De selectie bij de filosofische aantekeningen is dan ook streng geweest. Hopelijk is de juiste balans gevonden, een zodanig evenwicht, dat de filosofische passages de lezer die het voornamelijk om het verhaal van onze zorg gaat niet hoeven te storen en voor de lezer die ook in mijn filosofische weg geïnteresseerd is niet te minimaal zijn.

Ik noemde als belangrijkste bestaansreden van het dagboek: het laten oplichten van draden uit het weefsel van het leven. Maar er is ook deze eenvoudige reden: ik begon eraan en het werd gewoonte vanwege het schrijven. Simpelweg het schrijven: het bij voorkeur met een zwarte pen optekenen van ingevingen of voorvallen in een zwart gekartonneerd notitieboekje. Deze reden is ook de persoonlijkste. Want hoe vaak heb ik mezelf in de loop der jaren niet horen zeggen: wat ben ik blij dat het schrift bestaat. Bij het schrijven denk je eerst na voordat je iets zegt. ‘In omnibus requiem quaesivi’, luidt het motto van een preek van Meister Eckhart, afkomstig uit het bijbelboek Jezus Sirach. ‘Ik heb in alle dingen rust gezocht.’ Voelde ik mij door de jaren heen beklemd, vanwege werk en studie of de zorg om Noortje, dan bracht het dagboek rust.

1979

21 augustus

Bizar weer voor augustus. Loodgrijze lucht, koud en winderig. Vandaag bovendien regenachtig. Gisteren is jouw school weer begonnen en ik probeer het spoor van de scriptie weer op te pakken. *Lukács en Heidegger. Een confrontatie op het vlak van het literaire werk.* In mijn verbeelding voelt ze aan als een zwaar gevaarte dat ik tijdens de vakantie van me af had geschud maar waar ik nu zo goed en zo kwaad als het gaat weer onder moet zien te kruipen. Ik scharrel er omheen op zoek naar een toegang. Maar alleen al bij het optillen van de rand breekt het zweet me uit, zeker als ik het stikkedonker eronder gewaarword. Vandaag zou ik het liefst ver weg vluchten van de last, al weet ik wel dat je erop moet vertrouwen dat die zich op een zeker moment over je heen welft, waarna het niet lang meer duurt of je raakt aan het duister gewend, begint weer dingen te onderscheiden en kunt verdergaan waar je was gebleven. Maar toch, het blijft een gevaarte en waarom zou het niet kunnen dat je er te zwak voor bent en er op een dag, zonder dat ook maar iemand ervan getuige is, laat staan je zou kunnen helpen, onder wordt platgedrukt.

— De brieven die James Joyce aan zijn vrouw Nora schreef maken mij weer eens duidelijk hoe bijzonder de brieven van Franz Kafka zijn. Terwijl die van Joyce los staan van het virtuoze proza, zijn die van Kafka net zo fascinerend als het verhalende werk, waardoor je begrijpt waarom Max Brod dit werk niet alleen vanuit de categorie van de literatuur, maar ook vanuit die van het heilige heeft willen begrijpen. Wat te ver gaat, maar wel is het zo dat leven en kunst bij Kafka zo'n eenheid vormen, dat ik Brod onmiddellijk geloof als hij zegt dat Kafka sprak zoals hij schreef, ja zelfs nooit iets onbetekenends zei. In zijn aanwezigheid was het voor het bestaan aan alle kanten opletten geblazen.

— Schuilend voor de regen een mus op een twijg.

1979

13

22 augustus

Een paard en wagen in de wijk. Als de voerman weer vertrekt, vragen toegestroomde kinderen of ze mee mogen. Maar de man reageert niet. De kinderen rennen achter de wagen aan. Een van hen hoor ik roepen: 'Waar woont u?'

— Allebei heimwee naar de Dordogne, vooral naar die dag dat we op kleine *bicyclettes* stroomopwaarts van Beaulieu naar Argentat reden, het dorpje dat zijn grijze daken rustiek opeengestapeld in het water spiegelt. Bijna overal overhuifden bomen in roerloze warmte de weg. Het rivierdal droeg een harmonie uit waarvan je sprakeloos alleen maar kon denken: als er ooit een Hof van Eden heeft bestaan die wij nog altijd vruchteloos zoeken, dan rijden wij daar momenteel doorheen.

25 augustus

Een stemming zit niet alleen van binnen. Heel de omgeving kleurt met onze stemming mee of wij kleuren met een stemming mee die ergens hangt. Alleen de Germaanse talen hebben dit unieke woord. Stemming gaat aan binnen en buiten vooraf, zij openbaart wat Heidegger de *Befindlichkeit* noemt. Dat begrip bevrijdt de sfeer van het gevoel uit het louter psychische, waartoe wij het hebben gereduceerd, en verenigt het met het zich bevinden in een wereld.

— Descartes zocht naar een onbetwifelbaar nieuw begin voor de kennis. Zelfs aan het bestaan van de buitenwereld moest hij twijfelen, maar wat hij wel zeker wist, was dat hij dacht. Hij twijfelde immers. Maar hij twijfelde achter gesloten ogen en als je die opent, zijn mens en wereld toch onverbrekkelijk één? De jonge Marx stelt tenminste: 'De mens is geen abstract, buiten de wereld hokkend wezen. De mens – dat is *de wereld van de mens*, de staat de maatschappij.' En ook Heidegger wenst in *Sein und Zeit* het 'loszwevende subject' van Descartes weer hecht te verankeren in zijn wereld en dat door ons menselijk bestaan op te vatten als een 'in-de-wereld-zijn'. Vandaag bedacht ik me dat heel mijn scriptie gebaseerd is op het onderscheid tussen deze twee betrekkelijke voornaamwoorden die mens en wereld verbinden: *van* (de wereld van de mens) en *in* (in-de-wereld-zijn). *Van* verwijst naar arbeid en bezit, *in* naar wonen. Ik hoop te laten zien dat Heidegger een beter licht werpt op literatuur, op de vraag waar het in een literair werk om gaat, dan de marxist Lukács, die het proza van Kafka moet verwerpen omdat het niet realistisch zou zijn.

— De wind is bedaard en de regen blijft boven in dichte wolken die in drommen zwijgend overtrekken.

28 augustus

Het is pas zo'n vijf of zes jaar geleden, maar het lijkt al veel langer terug. Ik was lid geworden van de instituutsraad van het DNG, het Documentatiecentrum voor Nieuwste Geschiedenis, dat zich bevindt op de bovenste verdieping van een groot pand aan de Herengracht, waarin het IISG, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, is gevestigd. Bij binnenkomst van het zaaltje, voor de eerste vergadering, vielen me twee dingen op die je niet verwacht. Naast een witte kop en schotel bij ieders plaats lag een grote in glinsterend rood papier gewikkelde bonbon en op een tafeltje naast de deur stond een kleine pick-up. Als laatste kwam in driedelig pak professor Frits de Jong Edz. binnen. Hij begroette ons, legde een 45 toerenplaatje op de pick-up en verzocht iedereen te gaan staan, waarna de Internationale klonk.

29 augustus

Ik knipte gisteravond de lamp uit en zag bij het verlaten van de kamer vluchtig de gele schijf van de maan tegen de nachtelijke hemel staan. Vluchtig, zeg ik, want ik realiseerde me eigenlijk pas dat ik haar had gezien op het moment zélf dat ik me onwillekeurig afvroeg waarom ik niet langer naar de maan had gekeken en tegelijk wist dat dit kwam omdat we al óp haar hebben gestaan.

— Intussen spreek ik al over mijn jaren aan de FSW-A als de marxistische. Wonderlijke jaren, waarin je dingen meemaakte die je je naderhand niet meer kunt voorstellen. Maar hoeveel wonderlijker nog moeten de jaren zijn geweest waarin Lukács kennis maakte met de geschriften van Marx, wonderlijker, niet alleen omdat er werkelijk revoluties plaatsvonden, maar ook omdat *Das Kapital* nog in het gezelschap verkeerde van andere inspiratiebronnen die wij er tegenwoordig helemaal niet meer mee verbinden. Lukács werd in 1919 minister van Cultuur tijdens de 133 dagen van Béla Kun. Ik lees hoe in Boedapest jongemannen zijn ministerie in- en uitliepen, met in de ene binnenzak *Also sprach Zarathustra* en in de andere *De gebroeders Karamazov*.

— Eindelijk een wolkenloze hemel. Aan de kant van de zon zit de grote boom vol met mussen. Opgewekt verdringen ze elkaar voor het beste plaatsje.

31 augustus

In mijn droom las ik een nieuwe roman van Dirk Ayelt Kooiman, die naarmate ik vorderde steeds meer indruk op me maakte, maar waarvan bij mijn ontwaken bleek dat ook de schrijver zelf er alleen maar van zou mogen dromen.

— Jij schrok je dood van die krullen. Dus halsoverkop het permanent er weer uit, onder de handen van de stomverbaasde kapster. Nu kort en zonder franje, geraffineerd, zoals je het vroeger als tiener droeg.

2 september

Raak ik zelf in de greep van de pijn of zou ik me ook maar even wagen in de pijn of de angst van een ander, dan wordt al mijn boekengewroet en geschrijf zo zinloos in mijn ogen, zo belachelijk ook, zo esoterisch inderdaad, zoals iemand laatst opperde, dat ik een ogenblik weer het visioen krijg dat ik ooit had: als een pater Damiaan te leven te midden van niets dan arme donders, lijf aan lijf, dag in dag uit.

— Documentaire uit 1973 over Idi Amin, de slachter van Afrika. Eerder dit jaar werd hij eindelijk uit Oeganda verjaagd. Als het griezeligste ervoer ik de humor van de man. Zolang hij betoogt heerst er een gespannen sfeer. Men vindt vermoedelijk nergens zulke verkrampte gezichten als in de omgeving van een dictator, nergens gezichten die zo wanhopig wachten op ontspanning. Maar ook de dictator zelf verlangt naar ontspanning. Er komt een moment waarop zijn monoloog als een koude wind zijn innerlijk verkilt. Dan komen de grapjes. Je ziet Amin aan de lopende band grapjes maken. Hoe machtiger zijn greep op de mensen, des te sterker zijn behoefte zich te bedwelmen met het gevoel dat hij vrolijkheid verspreidt.

4 september

De criticus Garmt Stuiveling schreef over *De avonden* van G.K. van het Reve, toen het in 1947 verscheen: 'Verveling, eentonigheid, landerig leuteren, misselijk geroddel, monomane theorieën over haaruitval en allerlei andere ziektes, onbelangrijke en onsmakelijke lichamelijke verrichtingen en verschillende dromen vormen de grauwe kleurstof waarvan dit werk is geboetseerd.' Lukács had dat ook kunnen schrijven. Stuiveling leest *De avonden* als een aaneenschakeling van onbenulligheden, die in geen enkel

noodzakelijk verband staan. Nog dichtër raakt hij aan de literatuuropvatting van Lukács als hij het ten aanzien van de wereld die erin wordt opgeroepen houdt op een ‘lege, sociologisch voor mij onaanvaardbare sfeer van kleinburgerlijkheid’. Voor wat hij mis kent, reikt Karel van het Reve, broer Joop in de roman, de sleutel aan: ‘Er werd enorm gelachen, maar dat kon niet in het boek, anders zou de wanhoop weg zijn. Hij heeft het geïsoleerd. Daarom krijgt het zo’n geweldige kracht.’ De kracht van de roman ligt inderdaad juist in die lege landerige sfeer die Stuiveling hekelt en in de wereld die haar wekt. Het selectiecriterium voor wat wel en niet wezenlijk is, voor het verband tussen de details, is de aan walging en wanhoop grenzende onverschilligheid van een jongeman op de drempel van de volwassenheid. Een sociaal-historisch kader op zich volstaat niet, wil een literair werk samenhang vertonen, ja wil het literair zijn. Dat gebeurt alleen als de details verschijnen door het prisma van een bepaalde gestemdheid of bevindelijkheid.

6 september

Het stoomgemaal van Broekerhaven tekent de dijk, zoals een kerktoeren aan de einder het gezicht van een dorp bepaalt. Hoewel het vanwege de verkaveling van de polder en een nieuw gemaal in Andijk al geruime tijd geen dienst meer doet, lag het sluisje er nog bij alsof er in heel de wereld nooit iets verandert. Ik blijf er altijd even stilstaan als ik er langs kom. Maar nu de verkaveling van Het Grootslag officieel is voltooid, heeft men een roestkleurige ijzeren wering voor de sluisdeurtjes in het water geheid en de oude muurtjes die aan weerszijden schuin met de dijk mee onlaagliepen zijn weggehakt. Links onderaan was mijn favoriete plekje. De brokstukken met alle kleuren baksteen vormden een trieste hoop in het modderige zand.

— Veelzeggende krantenkop: ‘Ook in Liberia beheerst één familie de economie: president Tolbert doet in alles.’

7 september

Wij kennen allemaal het verschil tussen een literair verhaal en een wetenschappelijke studie over hetzelfde onderwerp of dezelfde gebeurtenis. Maar waarin berust dat verschil? Heidegger geeft hier in *Sein und Zeit* antwoord op door onderscheid te maken tussen *realiteit* en *in-de-wereld-zijn*. Met dat onderscheid stemmen twee verschillende manifestaties van waarheid overeen. Terwijl

de wetenschap uitspraken doet over de realiteit als geheel van vaststelbare feiten, kan een literair verhaal in het medium van de gestemdheid een *bevindelijkheid*, een wijze van in-de-wereld-zijn, openbaren, die maakt dat je het beschrevene van binnenuit ervaart.

— Heeft het zich over me heen gewelfd? Het is misschien riskant dat nu al te vermoeden, maar het lijkt er toch wel op. Belangrijk is dat ik me in het veld van vragen thuisvoel dat zich opent zodra niet alleen de wetenschap, maar ook de kunst mee mag spreken over onze verhouding tot de werkelijkheid.

— Mij nog alleen laten leiden door wat me verder brengt.

10 september

‘Ik heb zo’n mooie juf,’ had het joch tegen zijn moeder gezegd en hij had daarbij zijn hoofd geschud en zijn lippen op elkaar geperst, als kon hij er nog niet over uit.

— Laatst vroeg iemand naar onze rolverdeling, waarop ik zei: ‘Riet werkt, ik studeer en kook.’ Ik kook zoals mijn moeder kookt, die het van haar tante Geertje leerde, in De Groene Papegaai (tegenwoordig De Woeste Hoogte) aan de kolk in Broekerhaven, waar ze op haar dertiende kwam werken en inwoonde. Vanavond eten we bietjes met aardappelen en een sudderlapje. Ik rasp de bietjes en maak ze aan met appel en ui, laurierblad en kruidnagel en een snufje zout en peper.

12 september

De massamedia zouden ons het liefst permanent aan zich binden. Hier en daar mag het overdadige aanbod tevreden stemmen, omdat je toch maar wordt geïnformeerd en dol van de opinies door weer een ander blad of een andere zender wordt geamuseerd, maar op den duur en over het geheel genomen raakt wie meer wil zijn dan een gemakzuchtige consument of een vergaarbak van opinies er behoorlijk door van streek. Ik tenminste wel. In elk geval vandaag, want de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat het een vervelende dag is, waarop ik me beroerd voel. Mijn maag is niet in orde, de lucht zit dicht en ik moet tentamens nakijken van de werkgroep van voor de zomer. Dus reageer ik me af. Maar voor hetzelfde geld kun je zeggen dat je juist op zo’n dag het geraas hoort waar de wereld in is veranderd. Het gevoel uiteen te liggen, in snippers, in vage klachten, zonder centrum, weerloos

overgeleverd aan wat zich opdringt. En gelijk besef je hoe kwetsbaar je bent, dat je weliswaar enige kracht bezit waardoor je je doorgaans kunt beschermen, maar dat die kracht volledig afhankelijk is van iets wat de ene dag in je kan gloeien, om de volgende dag even plotseling bijna uit te doven.

— Tijdens de werkgroepsbijeenkomsten keek ik meestal zoveel mogelijk de kring rond, maar ik kan me maar van een enkel gezicht herinneren dat ik het ook werkelijk aankeek. Nietzsche bleek overigens meteen veel meer te boeien dan Marx.

— Zie hier mijn geschiedenis, zei ik tegen de bezoeker, en ik wees hem mijn huis aan, dat er een was uit een rijtje.

13 september

En dan abonneer je je, jawel, een dag later toch weer op een nieuw tijdschrift, alleen al vanwege de vreugde maandelijks een blad op de mat te vinden dat helemaal uit Frankrijk komt: *Magazine Littéraire*.

16 september

Een Rus maakt een roeitocht op de Wolga, wij varen naar Urk. Je woont op Urk. Hoe met die zegswijze het verleden bewaard blijft.

17 september

Ton op zee – Zolang het bladstil is staat hij roerloos aan de einder, kaal en steeds een beetje schuin. Maar zelfs dan deint hij, eeuwig dobberend. Zijn eenzaamheid is 's nachts compleet. Steekt de wind op en slaat het weer om, dan moet hij met zich laten sollen als een galeislaaf uit barbaarse tijden: steil schiet hij achterover om toch weer telkens kaarsrecht overeind te komen, en dat onafgebroken, almaar weer, zolang de stormwind aanhoudt. Vaak lijkt hij zo een drenkeling die daar maar vastgeketend traag en vruchteloos in het rond zwaait: met een hand, een hoed of zakdoek naar wie op afstand voorbijvaart. Als uitverkoren toetssteen van het mimetisch vermogen leidt de ton op zee tot droefgeestige overwegingen.

— Al jaren nu laat je me filosofie studeren zonder dat je dat ooit ook maar één keer niet vanzelfsprekend hebt gevonden.

23 september

Van een paar kinderschoentjes, die ik soms wel eens verlaten ergens in je klas zie staan, gaat altijd iets ontroerends uit. Natuurlijk

komt dat in de eerste plaats omdat er van die kleine voetjes in passen, die er al hun eigen, een beetje afgedragen, vorm aan gegeven hebben. Maar misschien komt het ook door deze schoentjes zelf, want anders dan de schoenen van ons, volwassenen, die we dragen tot het niet meer kan of inwisselen voor iets nieuws, moeten deze schoentjes worden afgedankt of opgeborgen zodra het kind ze is ontgroeid, en dat moment is daar voor je het weet.

— Aan pa en ma mijn verhaal ‘Bezoek’ voorgelezen.

30 september

Ik dacht dat Kafka in zijn vroege prozatekst ‘Beschrijving van een strijd’ als eerste het Europese nihilisme als een opstand van de dingen had geduid. Maar nu ontdek ik dat Guy de Maupassant dat wellicht al heeft gedaan. In ‘Beschrijving van een strijd’ neemt een landschap wraak op de artistieke verbeelding. De ik-figuur loopt op de oever van een rivier mee met de zogeheten dikke, die door de stroom wordt meegesleurd. Waarop de dikke zegt: ‘Lieve mijnheer aan de kant, probeer toch niet mij te redden. Het is de wraak van het water en de wind; ik ben nu verloren. Ja, het is wraak, want hoe vaak hebben wij de dingen aangevallen, ik en mijn vriend, die bidt, terwijl onze degens zongen, bij het schitteren der cymbalen, de verre pracht der bazuinen en het heen en weer springend schijnsel van de pauken.’ Guy de Maupassant stierf in 1893 in een zenuwinrichting. Drie jaar daarvoor publiceerde hij het verhaal ‘Je kunt nooit weten’ (‘Que sait?’). De ik-figuur is een eenzame dromer, woonachtig buiten Parijs. Mensen vermoeien en irriteren hem. Vandaar dat hij bekend: ‘Als gevolg daarvan hecht ik, hechtte ik mij erg aan levenloze voorwerpen, die voor mij een belang kregen als waren het mensen.’ Op een avond keert hij terug van een bezoek aan de stadsschouwburg en hoort hij als hij zijn landhuis nadert allerlei vreemde geluiden. Het blijken zijn meubels te zijn die door de voordeur het huis verlaten. Als zijn bureau verschijnt, probeert hij het tegen te houden, maar hij wordt meegesleept en zelfs verwond door de meubels die volgen. Je kunt dit verhaal interpreteren als een hallucinatoire ontsporing ten gevolge van vereenzaming. Ik denk zelfs dat je het zo moet verstaan. En toch behelst deze scène voor mij nog iets anders. De dingen komen in opstand. Waartegen? In Kafka’s verhaal wreken de dingen zich op het dictatoriale van een verbeelding die met de dingen meent te kunnen doen wat ze wil.

— God is dood wil zeggen dat de enige wereld waarin de dingen ons nog laten delen die is van hun voortdurend verbruik.

12 oktober

Na een aantal zachte, zonnige dagen gutst vandaag de regen neer. Voor jou is het de laatste dag voor de herfstvakantie. En je bent eraan toe. Te veel kinderen zijn druk en soms gewoon niet aardig voor elkaar. En ook de samenwerking is niet optimaal, met een nieuwe kracht die het na twee dagen al weer voor gezien houdt omdat ze toch liever niet naar onze streek verhuist. Hoofdstuk 1 v van de scriptie woekert uit. Ik vrees voor een beeld met een topzwaar hoofd.

— Maar ook een goed bericht: Jawek is tot mijn verrassing én vreugde toch toegelaten tot de Beeldend Kunstenaars Regeling. Ik had het nooit gedacht. Was het eind vorig jaar, dat ik hem naar het kantoor van de BKR in Amsterdam begeleidde? Hij hoopte na acht jaar bij Draka-Polva in Enkhuizen in de nachtdienst te hebben gewerkt, voor de Regeling in aanmerking te komen. In de smoezelige wachtruimte zaten nog twee andere kunstenaars. In woord en verschijning wekten zij de indruk dat zij zo'n kantoor alleen al voor het gratis kop koffie en de plak ontbijtkoek binnenlopen. Ook realiseerde ik me dat ze wellicht terecht niet happig op een reguliere baan waren, want doen ze eenmaal werk voor de kost, dan dreigt het gevaar dat ook Jaweks grootste hinderpaal zou kunnen zijn: dat hun kunst wordt afgedaan als hobby. En dat gebeurde bij Jawek ook. Hij kreeg twee leden van de commissie op bezoek en een week later ontving hij de droge mededeling dat men zijn werk van onvoldoende niveau achtte, dat hij door zijn huidige baan voldoende inkomsten genoot en ook niet op het uitoefenen van het beroep van beeldend kunstenaar leek te zijn ingesteld. Wel kon hij nog een verzoek om revisie indienen. Ik heb hem daar naderhand bij geholpen. Hij legde uit wat hem als ideaal van creativiteit voor ogen stond. Het liet zich lezen als een manifest. En de vlag kan uit –, het verzoek blijkt te hebben geholpen.

17 oktober

Leprozen en intellectuelen zijn er in Cambodja niet meer. Wie niet kan werken heeft zijn recht op leven verbeurd. Ook valt er geen hond of kat meer te bekennen, omdat ze de verspieters, die dicht bij de huizen moesten komen, konden verraden. Bovendien